

Çalıntı Tarihin Öyküsü: Jack Goody'nin “Tarih Hırsızlığı” Üzerine

*Gülten Yıldırım**

İnsanoğlunun bugün ulaştığı olduğu uygarlık düzeyi farklı birçok kültürün katkıları sonucunda yüzyıllar boyunca birikerek oluşmuştur. Toplumlar kültürel evrim sürecinde sanat, siyaset, ekonomi, din, bilim, teknoloji, gelenek ve görenek gibi birçok konuda birbirlerinden etkilenmişler, aldıkları mirası geliştirmişler ve bir sonraki döneme aktarmışlardır. Bu nedenle günümüzde örneğin tıp biliminin ulaştığı düzeyi, yapılan ilk ameliyat denemelerinden ya da ilk sağaltma yöntemlerinden bağımsız düşünemediğimiz gibi bugünün tarih bilimi tartışmalarını da tarih hakkındaki en eski iddialardan ayrı düşünemeyiz. Aynı şekilde bu birikimin oluşmasında, farklı dönemlerde varlık gösteren birçok kültürün katkısını da göz ardı edemeyiz.

Günümüzde, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların ve kültürlerin birbirleriyle anlık etkileşimlerini sağlayan İnternet gibi birçok araç mevcuttur. Fakat bugünün koşullarından bakarak kültürlerin geçmişte birbirlerinden hiç etkilenmedikleri ya da oldukça az etkilenmiş olabilecekleri varsayımına ulaşmak bizi hatalı bir bakış açısına sevk eder. Kültürel mirasın oluşumunda farklı kültürlerin katkısının yadsınması ve en azından belirli dönemler için kültürlerin birbirlerinden etkilenmedikleri varsayımı, Avrupa merkezci düşünce gibi bazı etnik merkezci yaklaşımların argümanlarının temellendirilmesinde kullanılmış ve uzun dönem tarih yazımına yön vermiştir. Fakat yaklaşık olarak 20. yy'ın son çeyreğinden itibaren

* Marmara Üniversitesi.

Avrupa merkezci tarih tasarımına karşı duruşu içeren bir akademik duruşun geliştiği söylenebilir. Özellikle farklı disiplinlerden edinilen kanıtların bütüncül bir şekilde incelenmesiyle temellendirilen bu çalışmalar, Avrupa merkezci tarih tasarımı ve oryantalizm için önemli sorgulamalar içermektedir. Bu minvaldeki yaklaşıma göre her dönem; bilgi, duygu, düşünce ve deneyimin göreceli olarak paylaşılacağı ve aktarılacağı bir sistem yaratmıştır ve yaratmaya devam edecektir. Bu inceleme, daha önce Türkçe’de *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* ve *Bati’daki Doğu’ gibi eserlerinden tanıdığımız Jack Goody’nin, yukarıda bahsi geçen tartışma çerçevesinde Avrupa merkezci bakış açısını sorguladığı Tarih Hırsızlığı* (*The Theft of History*) isimli kitabının değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Kitap Türkçeye Gül Çağalı Güven tarafından çevrilmiş ve 2012 yılında İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılmıştır.

Yükseköğrenimine 1938 yılında Cambridge Üniversitesi’nde İngiliz Edebiyatı üzerine eğitim alarak başlayan Goody, 2. Dünya Savaşı nedeniyle Afrika çöllerine savaşmak için gitmek zorunda kalmıştır. Orta Doğu, İtalya ve Almanya’daki savaş kamplarında üç yıl boyunca esir olarak kalan yazar, sonunda kamptan kaçarak altı ay boyunca İtalya’da gizlenmiştir. Pallares-Burke’nin anlatımıyla Goody, bu süreçte tam bir kitap açlığı çekerken Almanya’daki kampta tüm yaşamı üzerinde önemli etkileri olan iki kitapla karşılaşır. Bunlardan ilki bir antropolog olan James Frazer’in “The Golden Bough” adlı eseri, diğeri ise bir arkeolog olan Gordon Childe’nin “What Happened in History” adlı eseridir. Savaş sonunda bu iki kaynakla tanışmış olarak İngiltere’ye dönen Goody, 1946 yılında üniversiteye tekrar başladığında edebiyat eğitimini bırakarak arkeoloji ve antropoloji fakültesine geçmiş ve bundan sonra antropoloji alanında uzmanlaşmıştır.² “Tarih Hırsızlığı” Goody’nin, Afrika’da

1 Jack Goody’nin Türkçeye çevrilmiş eserleri: *Tarih Hırsızlığı* (*The Theft of History*, 2006). 2. Basım. Çev. Gül Çağalı Güven. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012); *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* (*Domestication of the Savage Mind*, 1977). Çev. Koray Değirmenci. (Dost Kitabevi Yay., 2001; Pinhan Yayıncılık, 2011); *Bati’daki Doğu* (*The East in the West*, 1996). Çev. Burhan Mert Angılı ve İsmail Mert Bezgin. (Dost Kitabevi Yay., 2002); *Avrupa’da Aile* (*The European Family*, 2000). Çev. Serpil Arısoy. (Literatür Yay., 2004); *Avrupa’da İslam Damgası* (*Islam in Europe*, 2004). Çev. Şahabettin Yalçın. (Etkileşim Yay., 2005); *Kapitalizm ve Modernlik* (*Capitalism and Modernity: The Great Debate*, 2004). Çev. İhsan Durdu. (Küre Yay., 2008); *Çiçeklerin Kültürü* (*Culture of Flowers*, 1993), Çev. Mehmet Beşikçi. (Ayrıntı Yay., 2010); *Avrasya Mucizesi* (*The Eurasian Miracle*, 2009), Çev. Zeynel Kılınc. (Küre Yayınları, 2013); *Yazılı ve Sözel Arasındaki Etkileşim: Okur-Yazarlık, Aile, Kültür ve Devlet Üzerine İncelemeler* (*The Interface between the Written and the Oral [Studies in Literacy, the Family, Culture and the State]*, 1987), Çev. Osman Bulut. (Pinhan Yayıncılık, 2013); *Yemek, Mutfak, Sınıf: Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması* (*Cooking, Cuisine and Class: A Study in Comparative Sociology [Themes in the Social Sciences]*, 1996). Çev. Mine Günay Güran. (Pinhan Yayıncılık, 2013).

2 Pallares-Burke, Maria Lucia. Jack Goody. *The New History: Confessions and Conversations*. (Cambridge: Polity Press, s, 7-30, 2002). http://www.polity.co.uk/content/BPL_Images/Content_store/Sample_chapter/9780745630205%5CPallares.pdf (31 Mayıs 2013 tarihinde girildi).

edindiği deneyimi sırasında sormaya başladığı ve antropoloji ile yukarıda özetlenen şekilde başlayan ilişkisi sonucunda zamanla derinleşen “Modern dünyanın oluşumu atfedildiği gibi sadece Batı’nın bir eseri midir?, Diğer kültür ve uygarlıkların bu şekillenmedeki katkısı nedir?” gibi sorulara farklı bilim dallarının katkısıyla bulduğu yanıtları içermektedir.

Avrupa merkezci tarih tasarımının, Batı’nın kendine içkin çeşitli özellikleri nedeniyle belirli aşamalardan geçerek modern dünyanın oluşumunda temel rolü oynadığı şeklinde teleolojik bir varsayımı içerdiği ve bu varsayımdan yola çıkarak tüm dünya tarihinin bu çerçevede açıklanması anlamına geldiği söylenebilir. Bu yaklaşım, dünyayı Doğu ve Batı olarak ikiye ayırmakta; Batı ile sınırlı bir Avrupa (hatta Batı Avrupa) kastedilmekteyken geriye kalan tüm coğrafya ve toplumlar Doğu kategorisine yerleştirilmektedir. Bu kategorileştirme, tarihin ve toplumların algılanmasında baştan kabul edilmesi gereken belirli yargıların varlığını gerekli kılar. Bu durum Batı’nın ilerici, demokratik, insancıl, akılcı, özgür, bireyci, bilimsel, yenilikçi gibi bir dizi olumlu özelliklerle birlikte anılmasını sağlamaktayken Doğu’nun ise bunun tam karşısında despotik, pasif, gelenekçi, barbar, akılcı olmayan, gelişmeye meyilli olmayan gibi bir dizi olumsuz özelliklerle anılmasına yol açmaktadır.³ Oysa yazar, Doğu- Batı kategorileri çerçevesinde kurgulanan modern tarihin, Gordon Childe ve diğer birçok tarihöncesi uzmanın Bronz çağı betimlemeleriyle tutarlılık göstermediğini belirtmektedir. Erken dönemde Batı ile Doğu arasındaki en temel ve belki de tek ayrılık noktası tarımı sulamalı ya da yağmura dayalı olarak yapıp yapmamaları iken “nasıl olmuştu da, birçok Avrupalı yazar iki kıtada ‘antikçağ’dan itibaren, sonunda ‘kapitalizm’in Batılı ‘icadı’na varacak tamamen farklı bir gelişimin olduğunu kabul etmişti?” (s. 3). O’na göre örneğin yazının gelişimi ve bilgi sistemlerinin oluşması, okuryazarlığın gelişmesi, saban tarımı, hayvan gücünden yararlanma, kentsel zanaatlar ve diğer uzmanlaşmalar açısından bronz çağından gelen pek çok benzerlik mevcuttu (s. 3-4).

Yazar, kültürler arasındaki bu etkileşimin özellikle Uzak Doğu ile Avrupa arasında Yakın Doğu aracılı ticaret faaliyetlerinin çok erken dönemlerden itibaren gelişmesiyle birlikte başladığı ve hatta Avrupa’nın, Rönesans ve bilimsel devrimi yaşamasında etkili olan birçok yeniliği bu sayede özellikle Çin’den aldığı yönünde kanıtlar sunmaktadır. Fakat Batı, bu aktarımı ve etkiyi görmezden gelmektedir. Oysa daha MÖ 1500’lerde Avrupa, Afrika ve Asya arasındaki ilişkilerin varlığına işaret eden bir mezar resmi Krallar Vadisi’nde bulunmuştur (s. 37). Goody’nin Afrika’nın ilkel denilebilecek kabileleri ve özellikle Gana’daki deneyimi sırasında, Avrupa’nın kendisinin “icat ettiğini” düşündüğü demokrasi gibi çeşitli yönetim biçimleri, pazar

3 Batı ve doğu medeniyeti arasında kabul edilen ayrımların listesi için Bk. John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. Çev. Esra Ermert. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

gibi mübadele biçimleri, adalet gibi birçok toplumsal olgu ile yalın bir şekilde karşılaşmış olması da bu düşüncelerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Buna göre bu olgular birer Avrupa icadı ise, Avrupa kıtasından olmayan ve birçok açıdan değişiklik gösterebilen bu Afrika toplumunda nasıl gözlenmektedir? (s. 2).

Bu düşünceler ışığında Avrupa merkezci bakış açısını sorgulamaya başlayan Goody, yöntem olarak uygarlığın gelişim sürecinin açıklanmasında rolü olabilecek tarih, sosyoloji, coğrafya, edebiyat, ekonomi, siyaset, din, psikoloji gibi farklı disiplinlerden Fernandez-Armesto, Braudel, Anderson, Laslett, Finley, Polanyi, Weber, Marx, Needham, İbn-i Haldun gibi önemli yazarların ve kuramcılarının eserlerini okumaya/yeniden okumaya yönelmiştir. “Alternatif ‘kaynakların’ ihmali, kısmen bir bilgisizlik, ilgili disiplinlerin birbirinden soyutlanması sorundur ve bu da kusurlu bir tarihe yol açar” (s. 70) diyen yazar, bu inceleme sürecinde öncelikle, toplumsal gelişim olgusuna Avrupa merkezci yaklaşımın yaptığı gibi çoğunlukla sadece ekonomik ve bilimsel-teknolojik gelişme açısından değil; okuryazarlık, aile ilişkileri, değerler, kurumlar gibi farklı açılardan yaklaşarak daha bütüncül bir çerçeve çizebilecek kaynaklara dayanmaya çalışmıştır. İkinci olarak inceleme, dönemsel açıdan Antikçağ ile başlatılan büyük Batı uygarlığı söylemini kronolojik olarak daha kapsamlı bir bağlama oturtturarak Antikçağ öncesini de ön plana çıkarmaya odaklanmıştır. Bununla birlikte Avrupa merkezci Batı söylemi temellendirilirken dışarıda bırakılan Doğu’nun kaynaklarının neler söylediğine bakarak bu konuda hem zaman hem de mekân açısından daha kapsamlı bir karşılaştırma yapabilmıştır. Goody bu karşılaştırmalarda, genellikle daha sık vurgulanan ve hatta bu ayrımın meşrulaştırma aracı olarak kullanılan kültürler arasındaki farklılıkları dikkate almakla birlikte daha çok kültürlerin benzerliklerini vurgulayarak görüşlerini temellendirmiştir. Bu süreçte yazar, kültürlerin incelenmesi konusunda dışlayıcı kategorik düşünme şekli yerine daha esnek düşünmeyi ve etkileşimsel açıklamayı tercih etmiş, aşırı genelleştirmenin ve özentsiz incelemelerin sonucunda oluş(turul) an bu farklılıkların daha gerçekçi temellere oturtulmasını sağlamaya odaklanan bir yaklaşım ve yöntem izlemeye çalışmıştır. Yazar böyle bir analiz için, birbirinden tamamen farklı kategoriler şeklinde dışlayıcı değil, farklı değişkenlerin tiplerinden oluşan ve bütünsel bir inceleme sunabilecek bir analiz çerçevesine (grid) göre hareket etmeyi önermekte ve böylelikle sistemli karşılaştırmaların değerini vurgulamaktadır (s. 8, 185).

Tüm bu derinlemesine ve titiz incelemeler sonucunda Goody, Batı’nın “*tarih hırsızlığı*” yaparak, dünya tarihini ve tarih yazımını ele geçirdiği sonucuna ulaşmıştır. Yazara göre tarih hırsızlığı, “geçmişin Avrupa, çoğu zaman da Batı Avrupa ölçeğinde olan bitenlere göre kavramsallaştırılıp sunulmasını, ardından da dünyanın geri kalanına dayatılmasını”(s. 1) ifade etmektedir. Kitap, giriş ve son söz bölümleri

dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm yazarın, Avrupa merkezci düşüncenin üzerinde temellendirildiği çeşitli argümanları irdelediği ve bu kabullerin gerçekleşme ihtimalini tartıştığı üç ya da dört alt bölümden oluşmaktadır.

Yazar, “Sosyo-Kültürel Bir Soyağacı” başlıklı ilk ana bölümde, tüm dünya tarihinin “zaman” ve “mekan” açısından Batı eksenli olarak kurgulanmasının tarihini inceliyor. Batı eksenli bir tarih yazımının öncelikle tarih inşasının temel öğeleri olan zaman ve mekanı kurgulamayı gerektirdiğini ifade eden yazar, Batı Avrupa’nın, bu inşayı 19. yüzyılın başından itibaren sömürgeci fetihler ve Sanayi Devrimi’nin sonucunda dünyanın geri kalanındaki faaliyetleriyle gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Buna göre Avrupa, tüm dünyaya yayılmak için coğrafyanın yanı sıra zamansal çerçeveyi de sağlayan saat bilincine ve haritalara gereksinim duymuştu (s. 16) ve bu amaçla zaman ve mekânın hırsızlığına başlamıştı.

Goody’ye göre zamanın tekelleştirilmesi; tarihin sayısal olarak hesaplanmasında, zamanın ölçülmesinde kullanılan teknik üzerinde ve yaşamın bu ölçüme göre düzenlenmesinde hakimiyet kurulması; Avrupa’nın kendi özgün öykülerinden yola çıkarak oluşturduğu dönemleştirmenin tüm dünyaya dayatılması ve hatta Doğu ile Batı’nın zaman algısında bile köklü farklılıklar olduğu düşüncesinin öncelenmesi gibi birbiriyle ilişkili bir dizi argüman yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tarihin hesaplanmasına İsa’nın doğumuyla bir başlangıç sunan Batı, çağların, yılların, ayların ve haftaların hesaplanışında Hristiyan takviminin hakim sistemi aracılığıyla zamanın hesaplanışını kendisine mal etmiştir. Yazar, diğer kültürlerde zamanın hesaplanmasında güneş döngüsü dışında ay döngüsü gibi farklı sistemlerin dayanak alınabildiğini belirtmiş ve bu gibi sistemler karşısında güneş döngüsünün daha mantıklı hiçbir yönü olmamasına ve hatta ayların hesaplanmasında İslam’ın kameri aylarının daha mantıklı olmasına rağmen Avrupa’nın, tüm dünyanın kullandığı bir sistem yaratarak zamanı tekelleştirdiğini iddia etmektedir. O’na göre Avrupa’nın kendi deneyimlerine dayalı olarak oluşturduğu binyıllar mevcutsa “Doğu’nun aklında da çoğu zaman başka binyıllar vardır” (s. 16-17). Bu konuda bir başka ayırım zaman algılamasına yöneliktir. Buna göre Batılılarda zaman ve dolayısıyla tarih, “çizgisel” bir yapıya sahip olarak sürekli ilerleme halindedir. Doğulularsa “döngüsel” bir zaman algısına sahip olduklarından tekrarlanan bir tarihi yaşamaya mahkumdurlar. Goody, bu türlü kategorik bir düşüncenin aşırı genellemeci bir yaklaşımın ürünü olduğuna dikkat çekerek farklı uygarlıkların zaman algısında hem çizgisel hem de döngüsel öğelerin bulunabildiğini belirtmektedir (s. 21-22).

Zamanın ölçülmesi için kullanılan teknoloji ve yaşamın bu ölçüme göre örgütlenmesi de benzer bir tekelleştirmeye uğramıştır. Antik dönemde zamanın ölçümü için güneş, civa ve su saati, Ortaçağda keşişler tarafından mum saati, Çin’de bu iş

için karmaşık mekanik araçlar kullanıldığını vurgulayan Goody, bildiğimiz şekildeki saatlerin icadının 14. yüzyılda Avrupa’da gerçekleştiğini belirtmektedir. Çeşitli saat maşası mekanizmalarının ve mekanik saatlerin 725’ten itibaren Çin’de var olduğunu dile getiren yazar, fakat bunun Çin’de Avrupa’da olduğu gibi gelişmediğini belirtmektedir. Avrupa tarafından geliştirilen bu mekanizma, daha sonra tüm zamanın ölçülmesi, fabrikalarda mesai saatlerinin ayarlanması gibi alanlarda tam bir hakimiyet oluşturmuştur. Bu sistem dışında farklı bir zaman düzenlemesine sahip olan örneğin Afrika kıtasındaki ülkeler sisteme uyumda sorun yaşadıklarında ise aşığılanma ile karşı karşıya kalmışlardır (s. 20).

Mekan algımız, tarihi algılayışımızdaki temel etkenlerden bir diğeridir. Goody, zaman kurgusunun yapılandırılması gibi dünyanın mekânsal olarak incelenmesine imkan veren coğrafi yapılandırmanın da Avrupalı görüş tarafından şekillendiğini iddia etmektedir. Örneğin Greenwich noktası ile boylamlara bir başlangıç verilmesi, izdüşümü yöntemindeki teknik problemten dolayı Avrupa ülkelerinin olduklarından daha büyük gösterilmesine neden olan bir çarpıklık içermesine rağmen Mercator’un haritasının yaygın olarak kullanılması gibi bu konuda da bir dizi etnik merkezci eğilim gözlenmektedir.

Goody, Avrupa’nın, zaman, mekan ve dönemselleştirmeyi yukarıda özetlendiği şekilde kurgulayarak tarihi ve tarih yazımını ele geçirmek için uygun zemini hazırladığını belirtmektedir. Yazar, kitabın bundan sonraki bölümlerinde Avrupa merkezci dünya tarihi tasarımını hem antikçağ, feodalite, modernite gibi çeşitli dönemler hem de bu dönemlere atfedilen genel özellikler ve kavramlar açısından eleştirel bir şekilde incelemekte ve örneğin başka antikçağlar olabileceğini, feodalizm döneminde diğer kültürlerin Avrupa’dan farklı bir toplumsal süreç yaşayabildiklerini kanıtlamaya girişmektedir.

Goody’e göre Avrupa’nın göz ardı ettiği katkılardan birisi antikçağ birikimi üzerinedir. Antikçağ, modern Avrupa’nın temellerinin atıldığı ve “polis”in, “demokrasi”nin, “hukuk”un, “sanat”ın, “edebiyat”ın da başlangıcı olarak kabul edilen eşsiz bir dönemdi. Bu düşünce Goody’e göre oldukça etnik merkezci ögeler barındırmakta, Avrupa’yı diğer toplumlardan yalıtılmış olarak ele almakta ve kültürler arasındaki iletişimi yadsımaktadır. Antikçağ kavramının, aynı dönemde Yakınoğu, Hindistan ya da Çin’deki uygarlıkları araştıran çalışmalarda neden kullanılmadığını soran yazar, bu nitelemenin “Avrupa istisnacılığının” bir başlangıcını oluşturduğunu ifade eder. Yazar, örneğin bir Avrupa icadı olarak kabul edilen sanatsal etkinliğin izlerinin Antik Yunan’dan önce Mısır mezar resimleri ve Asur heykelciliğinde görülebildiğini; Antik Yunan sanatının kendisinden önceki Hitit ve eski Yakınoğu uygarlıklarının yanı sıra Kiklades, Miken ve Ahameniş

gibi uygarlıklara borçlu olduğunu ifade etmektedir (s. 41). Bu yaklaşım, Antikçağın icat edilmesinde benimsenen kategorik kurgu yerine süreklilik olgusunu yerleştirmektedir. Benzer bir süreklilik Greklerin kullandığı alfabede gözlemlenebilir. Hint-Avrupa dillerini konuşan kabilelerin Yunanistan'ı istilaları sonucunda Sami yazısı bu topraklarda sesli harflere kavuşmuştur. Genellikle vurgulandığı gibi Greklerin “icat” ettiklerini iddia ettikleri alfabenin de bir geçmişi vardı. Goody, bunlar ve bunlar gibi bir dizi örneği antikçağa atfedilen özelliklerin başka kültürlerde de olabileceğinin ve kültürler arasında bir iletişimin ve aktarımın olduğunun kanıtları olarak değerlendirmiştir.

Avrupa merkezci tarih tasarımına göre antikçağın son bulmasıyla başlayan ortaçağda feodalite egemen örgütlenme şeklini oluşturmaktaydı ve bu dönem Avrupa'yı modernizme ulaştıran stratejik bir dönemdi. Toplumsal yaşamda durağan bir aşamaya geçilmesi nedeniyle karanlık çağ olarak nitelenen bu dönemin sonunda Avrupa bir canlanma yaşamış ve bir sonraki aşamaya geçmiştir. Bu nitelemenin, tüm dünya halkları için geçerli olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını arayan Goody, Avrupa'nın sonraki yeniden canlanış aşamasına geçebilmesi için ilerlemenin durmuş olması gerektiğini ve bu durağanlığın Avrupa'ya özgü bir durum olduğunu belirtir. Buna göre feodalite Avrupa için keskin bir durağan dönemken dünyanın diğer bölgeleri için aynı savı ileri sürmek doğru bir yaklaşım değildir. O'na göre Doğu uygarlığının ilerlemesi zaman zaman kesintiler yaşanmış olmakla birlikte hep devam etmişti.

Kitabın ilk bölümünün sonunda Asya despotizmi anlayışını eleştiren Goody, oryantalizmin kurguladığı Doğu-Batı kategorileştirmesinin, bir tarafı her zaman üstün konuma yerleştirirken “ötekileri” hep durağan, dışarıdan yardım almaksızın kendilerini değiştirmeyi beceremeyen topluluklar olarak nitelendirdiği ve bu süreci meşrulaştırdığını dile getirmektedir. Buna göre Doğu-Batı ayrımını meşrulaştırma araçlarından birisi bu “iki dünyanın” farklı olduğunu iddia etmektir. Doğu ve Batı'nın birbirinden tümüyle farklı olduğunu savunan görüşün kullandığı temel argümanlardan birisine göre Avrupa daha antikçağdan itibaren demokrasi gibi erdemli bir yönetim anlayışına sahipken Doğu uygarlıkları despotik ya da tiranlık gibi yönetimler sergiliyorlardı. Bu niteleme, örneğin Antikçağ'da Perslere yönelik olarak kullanılmaktayken 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkleri için kullanılmaya başlamıştır. Avrupa'nın Antikçağ'daki eşsiz demokrasi deneyimi (yazarın bu dönemde demokrasinin ne şekilde gerçekleştiğine dair ayrıca eleştirileri vardır), bir süre feodalite ile kesintiye uğramış, fakat bu kesinti daha güçlü bir demokrasi ve kapitalizmle birlikte modern Avrupa'nın oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Asya'da ise her zaman bir “Asya despotizmi” hüküm sürmektedir. Peki Doğu uygarlıkları ya da Asyalılar gerçekten despot muydu ve Avrupa'dan böyle

bir kategorik oluşuma yol açacak kadar farklılar mıydı? Goody, birbirlerine yakın coğrafyalarda yaşayan bu toplumların bronz çağı uygarlıklarının varisleri olduklarından erken dönemde böyle bir ayırımın mesnetsiz olduğunu ileri sürmekte ve Asya'nın despotizmine karşı Avrupa'nın bireysel özgürlük, demokrasi, adalet gibi olguları icat ettiğinin hiçbir mantıksal gerekçesi bulunmadığını iddia etmektedir. Bronz çağında yaşanan kent devriminin ekonomi, toplumsal yaşam, siyasi hayat üzerindeki etkileri sonucunda Antikçağ başlarından itibaren doğuda hüküm süren Çin imparatorluğunun büyük sulamalı tarıma geçmesi ve yeni durumun gerektirdiği koşullar nedeniyle merkezîyetçi bir yapılanmaya girmesi Asya despotizmi iddiasına dayanak olarak gösterilmektedir. Örneğin Çin'de tarım sisteminin işlemesi için toplanan vergiler bu iddiayı güçlendirecek anlamda yorumlanıyordu. Goody, Çin'in yönetim anlayışında halkın desteğini almak ve uzlaşarak işleri yürütmeye verilen değer göz önüne alındığında bu iddianın gerçeği yansıtmadığı yargısına ulaşmıştır (s. 119-121).

Asya despotizmi iddialarını Osmanlılar açısından da değerlendiren Goody'e göre oryantalist söylem Osmanlı halkını köle köylüler olarak konumlandırmakta, Avrupa kölelikten feodal serflik ve oradan da özgür bireye doğru gelişirken Osmanlılarda halkın her zaman sultanın köleleri olarak aşağı bir konumda kaldığını iddia etmektedir. Bu yaklaşımı eleştiren yazar, Türkler ile ilgili Avrupa merkezci yargıların sorgulamasını İslami muhafazakarlık, tarımın ve ticaretin örgütlenmesi konuları üzerinden gerçekleştirmiştir. Türklerin genellikle İslami muhafazakarlık nedeniyle despot ve yeniliğe açık olmayan, kişisel inisiyatif ve özgür iradeye hiçbir şekilde yer bırakmayan bir toplum olarak algılandıklarını belirten Goody, Ferdinand'ın Osmanlı sultanı nezdindeki sefiri Ghiselin de Busbecq'in Viyana'dan İstanbul'a seyahatini anlattığı 1554 yılına tarihlenen bir mektubuna atıfta bulunmuştur. Bu mektupta sefir, Osmanlıların saat bilgisine sahip olmadıklarını ifade etmiş, fakat bunun yeniliğe açık olmamalarından kaynaklanmadığını dile getirmiştir. Busbecq, Osmanlıların meydan saatleri, matbaa gibi teknolojileri benimsememelerinin yararlı Avrupa icatlarını benimsemeye karşı isteksizlikten ziyade dinin etkisini azaltacağı düşüncesiyle kullanmadıklarını, bunların dışındaki birçok yeniliğe kolayca uyum gösterdiklerini belirtmiştir (s. 20-21). Goody, bu konuda örneğin Osmanlıların, ateşli silahların kullanımını Avrupalılardan sonra hızlıca benimsemiş ve hatta top üretimi için karmaşık bir işbölümü ve örgütlenmeye ihtiyaç duyulan dökümhaneler inşa etmiş olmalarını, İstanbul tersanesinde topları olan gemiler inşa etmelerini, açtıkları ateşli silah üretim merkezleriyle 16. yüzyıl başında belki de sadece Venedik tersanesi ile yarışabilecek konuma gelmiş olmalarını ilerlemeye ve yeniliğe açık olmalarının belirtileri olarak değerlendirmektedir (s. 121-122). Tarımın örgütlenmesinde Osmanlıların kendilerine özgü bir sistem oluşturduklarını ve bu sistemde halkın

feodal sistemdeki köleler gibi alınıp satılmadığını, burada aile çiftliği temeline dayalı büyük bir toprak yönetim sisteminin olduğunu savunmaktadır. Topraktaki devlet mülkiyetinin ise bu sistemi sürdürmek ve köylüyü baskıdan, bölünmeden ve aşırı sömüründen koruyan bir araç olarak işlev görmüş olabileceğini dile getirmektedir. Buradaki köylülerin hem bağımlı hem özgür olduklarını belirten Goody, bu sistemin Avrupa merkezci kölelik kavramıyla uyum göstermediğini, daha karmaşık bir yapı arz ettiğini savunmaktadır (s. 126-130). Yazar, Osmanlılar’ da ticaretin ve kentlerin örgütlenmesinin de iddia edildiği gibi Avrupa’dan çok farklı olmadığını; burada sanayinin ipek böcekçiliği, çinicilik gibi özellikle bazı alanlarda gelişmiş olduğunu; devletin topraklarının büyük ticaret yollarının üzerinde bulunmasından dolayı Osmanlıların belirli bir döneme kadar ticarete söz sahibi olduklarını dile getirmektedir (s. 130-138).

Goody, kitabın “Üç Akademik Bakış Açısı” adlı ikinci bölümünde, Batı ve Doğu uygarlıklarının birbirinden farklı oldukları ve modern dünyanın oluşmasındaki temel rolün Avrupa’ya ait olduğu tezine doğrudan ya da dolaylı olarak katkı yapan üç önemli tarih bilim adamının -Needham, Ellias ve Braudel- düşüncelerinin incelenmesi ve eleştirisi aracılığıyla modern dünyanın oluşumundaki bu kategorik açıklama şeklini tenkit etmektedir. Goody’ e göre Avrupa özellikle Rönesans dönemi ile birlikte hızlı bir yükselişe geçmiştir. Avrupa Rönesansı, bilim ve tekniğinin ne kadar sadece “Avrupa’lı” sayılabileceğini sorgulayan Goody, bundan önceki dönemde birçok alandaki üstünlüğün Doğu’nun ve özellikle de Çin’in elinde olduğunu ifade etmektedir. Çin’de meydana gelen gelişmeleri Çin uygarlığı üzerine önemli eserler vermiş olan bilim tarihçisi Needham’ın düşünceleri ve çalışmaları aracılığıyla irdeleyen yazar, Batı’nın antikçağı yaşadığı dönemde Asya’nın belirli bir kısmında önemli gelişmeler olduğunu ve bu gelişmelerin 16. yüzyıla kadar büyük ölçüde devam ettiğini ortaya koymuştur. Örneğin en temelde kağıt, matbaa gibi bilginin dağıtılmasında önemli rol oynayan birçok icadın Çin’de ortaya çıkmış olmasına rağmen Batı tarafından sahiplenilmesini Batı’nın ilerlemeyi kendisine mal edişinin bir örneği olarak görür. Needham’ın ileri sürdüğü ve Needham problemi olarak adlandırılan 16. yüzyıldan sonra “Batı’nın neden Doğu’nun önüne geçtiği” şeklindeki soruya (sorunun doğasına ilişkin yazarın ayrıca eleştirileri vardır) iki boyutta yanıt getirmiştir. Goody, öncelikle “Avrupa’yla Çin arasındaki boşluğun, kuramın çoğunlukla varsaydığından çok daha küçük olduğu”nu (s. 176) kanıtlamış, ikinci olarak ise Avrupa’nın ortaçağ boyunca yaşadığı geri kalmışlığının modernleşme sürecine daha hızlı atılım yapmasına neden olduğu ve bu nedenle daha ileriye gidebildiği şeklinde bir açıklama getirmiştir (s. 155).

Goody, bir sonraki alt bölümde Avrupa merkezci tarih tasarımını “uygarlık” açısından kavramsallaştıran Alman tarih sosyoloğu Norbert Ellias’ın iddialarını

incelemekte ve buna dayalı olarak kendi görüşlerini temellendirmektedir. Ellias, günümüz anlamında “uygarlığın” bir olgu olarak Batı’da geliştiğini öne sürmektedir. Bu görüşünü bir yandan sosyolojik ve psikolojik boyutta kuramsal olarak, bir yandan da Gana’da bulunduğu sırada yaptığı gözlemlere dayalı olarak temellendirmektedir. Ellias, Avrupa’nın feodaliteden mutlakiyetçiliğe, oradan da modern yaşama doğru evrilirken utanç ve nezaket duygularında bir değişim olduğunu ve toplumun talep ettiği ve yasakladığı ölçütlerin değiştiğini ileri sürmektedir (s. 188). O’na göre bazı halklar daha çocuksudurlar ve daha az yetişkin gibi görünürler. Avrupalılar ise kent yaşamının gerekliliklerinin de etkisiyle birbirlerine uyum sağlamak ve saygı göstermek gibi kontrollü davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Ellias, bunun saray yaşamına sahip aristokrasi sınıfının tüm topluma yaydığı bir olgu olduğunu iddia etmiştir. Yazar, örneğin Gana’da yaşayan topluluğun çeşitli ritüellerinin arkasındaki anlamı göz ardı ederek gözlemediği ayinlerdeki şiddet unsurlarını ön plana çıkarmış ya da bu tür toplumlarda örneğin büyüye karşı saygı duygusunu özgür olmamanın bir yansıması olarak yorumlamıştır. Buna göre örneğin banyoda sabun kullanımı; sofrada yemek takımı (özellikle çatal) kullanımı gibi gündelik yaşamla ilgili bir dizi gelişmeyi uygarlığın işaretçileri olarak yorumlamakta ve bunların dışında farklı bir yaşama sahip olan kültürleri uygarlığın gelişmediği toplumlar olarak nitelendirmektedir. Bu şekilde gelişen görgü kurallarının uygarlığın temelini oluşturduğu tezi Goody tarafından eleştirilere uğramaktadır. Goody, Ellias’ı uygarlık söylemini ne antikçağı ne de Doğu’daki uygarlıkları dikkate almadan geliştirmiş olması ve açıklamalarında metodolojik hataların bulunması nedeniyle eleştirmektedir. Goody’e göre tüm toplumsal yaşamlar belli bir derecede karşılıklı olarak saygıyı, diğerlerinin duygularını hesaba katmayı gerektirmektedir. Yazar örneğin Avrupa’da sofrada adabının gelişmesinin diğer toplumların nezaket ya da saygı ifadesi gelişmemiş toplumlar olarak nitelendirilmesine yol açamayacağını öne sürmektedir. Goody, Nazilerin ceplerinde taşıdıkları mendillerle görgü kurallarına göre burunlarını temizliyorken aynı anda Yahudileri katlediyor olmalarının uygarlık iddiasıyla ilişkisinin açıklanamayacağını dile getirerek aslında Ellias’ın tezinin uygarlığın değerden ziyade görüntüye odaklandığı gibi güçlü bir eleştiri sunmaktadır (s. 194).

Avrupa merkezci tarih tasarımının teleolojik ilerlemenin nihai amacına yerleştiği temel aşama kapitalizmdir. Fernand Braudel, diğer birçok düşünürle benzer şekilde Batı ve Doğu’nun temelde birbirinden farklı oldukları ve modern dünyanın Avrupa’da gerçekleşen “gerçek kapitalizm”in bir sonucu olduğu tezini savunan bir Fransız tarihçidir. Braudel’e göre, Avrupa dışında kalan bölgelerde yine modernleşmeye doğru gidilmesinde zorunlu bir aşama olarak kabul edilen kapitalizm Avrupa dışında hiçbir yerde yaşanmamıştır. Aslında, Avrupa Antikçağ’dan gelen

geçmişe sahip olmakla birlikte yine başka hiçbir yerde yaşanmamış olan feodalizm döneminden geçmesi sayesinde kapitalizme erişebilmişti. Goody, Braudel'in "gerçek kapitalizm" de kavramsallaştırdığı Avrupa'nın sahip olduğu ayrıcalıklı ekonomik düzene ilişkin varsayımlarının çoğunun temelsiz ya da aşırı uçtaki değerlendirmelerden ibaret olduğunu dile getirmiştir. Yazar, kapitalist düzenin gereklilikleri olarak sunulan pazar ekonomisine sahip olunması ve burjuvazi sınıfı üretilmesi, köleciliğin yapısı gibi birçok olgu açısından kıtalar ve kültürler arasında söylendiğinden daha çok benzerlik olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Goody, "Üç Kurum ve Değerler" isimli üçüncü bölümde, modern dünya algısının ve gelişiminin özellikle kültürel öğeleri ve değer boyutları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konuda ilk olarak Avrupa merkezci düşüncenin kentleri ve üniversiteleri sahiplenme iddialarını incelemekte ve kendi argümanlarını geliştirmektedir. Yazar, Avrupa'nın kentleri sahiplenmesini Weber ve Marks gibi düşünürlerin iddiaları üzerinden irdelemektedir. Weber ve Marks'a göre kapitalizm Avrupa'ya özgüdür ve sadece burada ortaya çıkmış kentler vasıtasıyla gelişmiştir. Avrupa kentleri örgütlenme şekilleri, burjuvazi topluluğuna sahip olması, ticaretin gelişmesi gibi birçok özellik açısından Doğu kentlerinden farklılaşmaktadır ve bu nedenle kapitalizm Avrupa'da doğabilmiştir. Bu iddiaları değerlendiren Goody, bu şekilde temellendirilen ayırmadan dolayı, bu kez kentlerin hırsızlığı ile karşı karşıya olduğumuzu öne sürmektedir. O'na göre Avrupa ortaçağında, feodal yapının güçlenmesi nedeniyle kentler arka plana itilmiş, birçok gerileme yaşanmış ve zamanla burjuvazinin kent yönetiminde hakim hale gelmesiyle ilerleme tekrar başlamıştır. Fakat kentler Doğu'da varlıklarına devam etmekteydiler ve özellikle Yakındoğu'daki kentler ticaretteki aktif durumları nedeniyle Avrupa kentlerinin de mimari gibi çeşitli açılardan yeniden canlanmasında rol oynamışlardı. Yazara göre nüfus, yoğunluk, örgütlenme, uzmanlaşma, eğitsel kuruluşlar, pazarlar, hastaneler, tapınaklar vb. birçok açıdan karşılaştırıldığında dönemin kentleri arasında yapısal olarak çok az bir farklılık gözlenmektedir ve bu farklılık Batı'da çok farklı bir sisteme yol açabilecek nitelikte değildir.

Kendisine antikçağ ile eşsiz bir geçmiş yaratan, bu geçmişin modernizme evrilmesi için ticaret, kent, üniversite gibi birçok açıdan eşsizliğini vurgulayan Batı'nın çizdiği bu çerçeve değerlerin sahiplenilmesi yoluyla insani dayanaklarına da kavuşmaktadır. Avrupa merkezci düşünce, hümanizm, sekülerizm, demokrasi, bireycilik, eşitlik, özgürlük gibi insanlığı daha iyiye ulaştırmaya eğilimli, bir anlamda modern toplumların değerlerini birer Batı eseri olarak sunmaktadır. Goody'e göre Avrupa, Hristiyanlığın hakimiyeti altına girdikçe din neredeyse tüm toplum üzerinde ve her konuda tek söz söyleyen yetke haline gelmiştir. Bu deneyim, Avrupa'nın Batı'nın bir eseri olarak kabul edilen sekülerleşme yönünde daha hızlı adım atmasının bir

nedenini oluşturdu. Halbuki Çin’de tek bir dinin hakimiyetinin olmaması, bir anlamda dinsel çoğulculuk yaşanması nedeniyle sekülerleşmenin Avrupa’da getirdiği dinde özgürleşmeyi sağlayan bir aydınlanmaya Çin’de hiç gereksinim olmamıştı (s. 286-287). Benzer bir şekilde bireycilik, eşitlik, özgürlük gibi olguların da Avrupa’ya içkin olduklarını iddia etmenin çürük temellere dayandığını belirten yazar, örneğin çoğu dinde eşitliğin en azından retorikte önemli bir yeri olduğunu, bu vurgunun genellikle kardeşlik söylemi üzerinden temellendiğini dile getirmektedir. Yukarıda belirtilen değerler gibi hayırseverlik de Hristiyanlığın bir erdemi olarak kabul edilmekteydi. Oysa, İslam geleneğindeki vakıf sistemi, hayırseverliğin oldukça kurumsallaşmış örneklerinden birisi olarak bu iddiayı çürütmektedir (s. 309).

Goody’e göre demokrasi Batı’nın sahiplendiği ve bu nedenle günümüz açısından oldukça önemli sonuçlar doğuran bir olgudur. Avrupa merkezli bakış açısına göre Yunanistan, bir “antikçağ” icadı olarak kabul edilen demokrasiyi deneyimlemekteyken Doğu, tiranlık ya da despotizmle yönetilen bir uygarlıktı. Avrupa “daha antikçağda o yöndeki doğru yolu izlemekteyken, Asya yanlış yola sapmıştı.” (s. 79). Goody, “Batı”nın bu konudaki tarihsel yaklaşım ve davranış tarzına bugünün penceresinden de bakarak güçlü bir eleştiri sunmaktadır. Yazar, öncelikle dünyanın diğer kültürlerinden farklı olarak ilk kez Yunanistan’da deneyimlendiği ileri sürülen demokrasinin, tarih öncesi Dahomey Krallığı’nda bir kap içine atılan taşlar aracılığıyla bir oylama şeklinde gerçekleştiğini, Fenike’nin kent devletlerinde temsilcilerin her yıl seçildiği bir sistem uygulandığını, Afrika Bedevilerinde başsız bir temsili yönetim sistemini uygulayan halkların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, demokrasinin birçok farklı uygulama şekli olabileceğini dile getirerek Eski Yunan’dan itibaren Batı’da demokrasi adı altında sergilenen yönetimlerin birçok durumda tam bir halk temsiliyetini yansıtmadığı eleştirisini yapmaktadır. Buna rağmen Batı, tüm dünyaya demokrasi savunuculuğu yapmakta, fakat bunu yaparken hümanizm ideallerine uygun davranmamaktadır. Goody, Irak lideri Saddam Hüseyin’in yakalanması ve ardından kafasında bit ya da ağzında olası nesnelere aranırken kaydedilen görüntülerinin tüm dünyaya ifşa edilmesinin, Amerika’nın savunduğu insani değerlere olduğu kadar Cenevre Sözleşmesi ile hukuka da uygunluğunu sorgulamaktadır. Bunun gibi birçok örnekle desteklediği görüşüne göre “demokrasinin değeri retorisiyle izlenen fiili siyaset arasında muazzam bir uçurum vardı.” (s. 291).

Goody, kitabının son alt bölümünü ilginç bir konuya ayırarak “aşk”ın batıya özgü bir fenomen olduğu düşüncesinin temellendirilişini ve bu düşüncenin eleştirisini yapmaktadır. Genellikle modernleşme, bireycilik ve özgürlüğün gelişiminin sonucunda büyük ailelerden küçük ailelere geçiş sürecinde Batı’da kurumsallaştığı kabul edilen romantik aşkın ilk örneklerinin 12. yüzyıl Avrupası’nda ortaya çıktığına dair

iddialar mevcuttur. 12. yüzyılda ortaçağ ozanları olarak adlandırılan trubadurların, kısmen yokluk ve mesafeyi, zaman zaman bir saray mensubu ile onun lordunun arasındaki toplumsal mesafeyi içeren şiirler yazmış olmaları Avrupa toplumunun aşk üzerindeki egemenliğinin başlangıcı olarak gösterilir. Goody, Eski Mısır'da evlenmelerine izin verilen kız ve erkek kardeşin birbirlerine yazdıkları aşk şiirlerini ya da Çin'de MÖ 9 ile 7. yüzyıla ait antoloji haline getirilmiş aşk şiirlerinin varlığını kanıt göstererek bu iddiayı çürütmektedir (s. 317).

Yukarıdaki paragraflarda görüldüğü gibi Goody, tarihin istenildiği gibi sunulmasında siyasetten dine, ekonomiden aşka birçok fenomenle ilgili iddianın ve yapılandırmanın altını çizmiştir. Yazarın bu konudaki görüşleri, yaşamın her alanında oryantalizmin inşasının izleri olduğunu savunan Edward Said'in görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Said, daha 1978 yılında basılan *Orientalizm* (Şarkiyatçılık)⁴ adlı eserinde Doğu-Batı ayrımının Batı tarafından üretilen bir kurgu olduğunu ve yine bu ayrımın edebiyat, sanat, siyaset gibi birçok alan vasıtasıyla yeniden üretildiğini savunmuştur. Siyaset bilimcisi Hobson da Goody gibi Batı'nın Doğu'yu kurgulayarak sunduğunu ve bu yapılandırmanın günümüzde hala devam ettiğini düşünmektedir. Batı'nın Doğu'ya çok şey borçlu olduğunu düşünen yazar, Doğu'nun, Batı'nın yükselişini iki ana yöntemle sağladığını iddia etmektedir: yayılma/asimilasyon ve kendine mal etme. Buna göre önce Doğular küresel bir ekonomi ve iletişim ağı yarattılar ve böylece Doğu'nun kaynak değerleri Batı'ya yayıldı ve asimile edildi, daha sonra Batı bunları kendine mal etti.⁵ Hobson, Goody'nin Mercator haritasının bu kurgudaki rolü hakkındaki iddiasını kabul etmekte ve daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Örneğin Hobson'a göre İskandinavya Hindistan'ın üçte biri boyutundayken bu haritada her ikisi de eşit yer kaplamakta ya da Çin Grönland'dan dört kat büyükken Grönland Çin'den iki kat büyük görünmektedir.⁶

Goody, Avrupa merkezli tarih kurgusuna yönelik temel eleştirilerden birisini, bu görüşün Avrupa ile Asya ve Afrika kıtaları arasında uzun bir süre neredeyse hiçbir etkileşim olmadığı şeklindeki varsayımına yapmaktadır. Yazar, Batı'nın tarihinin teleolojik olarak modern Batı'ya evrilen bir süreçte geliştiği ve bu sürece tamamen kıtanın kendi iç dinamiklerinin yön verdiği; diğer kültürlerden herhangi bir etkilenme olmadığı ve olamayacağı düşüncesinin imkansızlığını dile getirmektedir. O'na göre Batı ile Doğu birbirinden tümüyle kopuk ve etkileşimsiz toplumlar değildir. Günümüz uygarlığının birikimi, farklı dönemlerde farklı

4 Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ülner. 5. Basım. (İstanbul, Metis Yayınları, 2005).

5 Hobson, *Batı Medeniyeti*, s.18.

6 Hobson, *Batı Medeniyeti*, s. 21.

kültürlerin çeşitli katkıları sonucunda oluşmuştur, bu birikim yalnızca Batı'nın bir eseri değildir. Bu konuda benzer bir görüşü savunan Kenan, kültürlerarasındaki etkileşimin medeniyeti geliştirici rolüne dikkat çekmekte ve bu etkileşimin “siyaset ve ticaret gibi etkilerin yanı sıra sanat, mimari, bilim ve düşünce eserlerinin çevirileri ve eğitimsel ödünç alma süreçleri” ile geliştiğini savunmaktadır.⁷ Kenan, örneğin Avrupalılar ile Osmanlılar arasında daha çok tasavvurda yaşanan Doğu-Batı kategorileştirmesi veya ötekileştirme nedeniyle savaşlar dışında neredeyse hiç olmadığı varsayılan dinamik bir etkileşimin var olduğunu ve bu kültürlerin çeşitli vesilelerle bir araya geldiklerini belirtmektedir. Ona göre Osmanlı ve Avrupa tarihi birbirinden soyutlanarak kavranamaz. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren oryantalist düşüncenin gelişmesiyle Osmanlıların Avrupalılar gözünde artık kendilerinden korkulacak bir toplum olmaktan ziyade egzotik bir toplum olarak algılandığını belirten Kenan, Avrupalılar'ın Türkler'den birçok konuda etkilendiklerini, 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise Osmanlılar'ın Avrupalılardan etkilenmeye başladığını ifade etmektedir.⁸

Avrupa merkezci ve oryantalist görüşün, Osmanlı Türklerinin tarım dışında herhangi etkin bir üretim tipinin gelişmediği bir Asya despotizmini oluşturduğu; sanayi ve pazarın, merkantil ticaret faaliyetlerinin, kapitalizmin gelişmesine yardım eden kentlerin burada gelişmediği fikrini önelemesine rağmen bu konudaki küçük bir inceleme bu iddianın daha dikkatli bir şekilde ele alınmaya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Goody, Osmanlıların çok ileri olmamakla birlikte sanayide önemli bir gelişme göstermelerinin, örneğin ticaretin vesilesiyle Bursa'da kurulan ipek sanayinin bir dünya pazarı haline gelmesinin, Osmanlıların silah üretiminde seri üretim tekniğini ve işçiliğin düzenlenmesini de benimsemelerinin kapitalist sisteme ayak uydurabildiklerinin bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Osmanlılarda pazarın olmadığını iddia etmek ise oryantalistlerin kendi tarihlerine ilişkin sorgulama yapmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim, Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmek için Avrupalıların talepleri ve onlara sağlanan imtiyazlar bu çerçevede tekrar irdelenmelidir. Goody'nin bu konudaki fikirleri Reyhan⁹ tarafından yapılan bir incelemede önemli destekler bulmaktadır. Osmanlı'da kapitalizmin izlerini araştıran Reyhan, Osmanlı'da kapitalizmin kökenleri ile ilgili incelemelere genellikle “Osmanlılarda kapitalizm neden gelişmedi?” sorusuyla daha ilk adımda Weber'ci şarkiyatçılık yorumunun önkabulüyle başladığı eleştirisini yapmakta

7 Seyfi Kenan, “Sosyal ve Kültürel Farkındalığın Sınırlarında Osmanlılar ve Avrupa” *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, Ed. Seyfi Kenan. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010).

8 Kenan, “Osmanlılar ve Avrupa”, s. 61.

9 C. Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008).

ve Weber tarafından geliştirilen bu çerçevenin Osmanlı şehirlerine uymadığını, fakat bunun Osmanlı'da kent yapısı ve kentlilik bilincinin olmadığı anlamına mı geldiğini sormaktadır.¹⁰ O'na göre, gerçekte bir banka gibi çalışan para vakıflarının “gerek talep edenlere verdiği borçlarla birer ‘sermaye dağıtım aracı’ olması, gerekse Avrupa bankalarından düşük miktarda da olsa tek ‘kişinin birikimi’nden oluşan sermayelerin varlığı”nı göstermesi ve bunların kentlerde ve hatta köylerde bile faaliyette bulunması Osmanlı'da kapitalist ilişkilerin varlığına işaret etmektedir.¹¹

Batı'nın değerlerin sahiplenilmesi konusundaki iddialı tavrı, özellikle demokrasinin sahipliğini ve savunuculuğunu ve hatta tüm dünyaya yayılması görevini “üstlenmesi” günümüzde önemli eleştirilere hedef olmaktadır. Maalouf,¹² Batı'nın demokrasiyi sahiplenmesi ile eylemi arasında tutarsızlık olduğu iddiasında Goody ile benzer düşünmektedir. Bu konuda Goody ile benzer bir sorgulamayı yapan Maalouf, Avrupa ve Amerika'nın “gelişmemiş” ülkelerde (!) demokrasiyi geliştirmek amacı ile gerçekleştirdiği çalışmalarda aslında demokrasinin yerleşmesi için iddia edildiği gibi bir yaklaşım sergilemediğini, bu tarafların çıkarlarının her zaman ön planda olduğunu ileri sürerek Goody'nin tezini desteklemektedir. Öte yandan aşkın yalnızca Avrupa'ya ait bir duygu olduğu iddiası, örneğin bazı Türk ve İranlı şairlerin ve düşünürlerin eserlerinde aşka dair izlerin göz önünde olmasıyla birlikte hala nasıl savunulabilmektedir? 11. yüzyılda yaşamış İranlı şair, filozof ve bilim adamı Ömer Hayyam'ın Rubailer'inde sevgiliye yazdığı dörtlülüklerde ya da 13. yüzyılda yaşamış olan şair ve düşünür Yunus Emre'nin “Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni” mısralarında aşkın izlerini bulmak mümkündür. Bu mısralar, İslam kültüründeki tasavvuf inancının birer yansımaları da olabilmekle birlikte aşk olgusunun farklı boyutlardaki varlığının göstergesidir.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi Goody'nin ele aldığı konu, günümüzde hegemonya ilişkileri açısından oldukça ihtilafli bir konudur. Zaman zaman “Avrupa'nın elli yılını Çin'in bin yılına tercih ederim” türünden sözler işittiğimizde, bu durum genellikle Avrupa'nın “hızlı” ve “görmekli” geçmişine saygımızı güçlendiren bir rol oynarken kendimiz ya da daha az bildiğimiz Çin gibi toplumlar hakkındaki “durağan kültür” algımızı pekiştiren bir rol oynamaktadır. Oysa Goody, kışkırtıcı ve bir miktar karikatürize edilmiş nitelemeyle “Tarih Hırsızlığı” eserinde bu konuda tam anlamıyla ezber bozan bir yaklaşım sergilemiş ve gerçeğin çarpıtılışına ilişkin oldukça etkili bir betimleme ortaya koymuştur. Oryantalist algı günümüzde hala çeşitli yollarla geliştirilmekte, Said'in değindiği gibi her dokunuşta kendi kendisini yeniden üretmekte ve meşrulaştırmaktadır. Bu, kimi zaman ve özellikle

10 Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, s. 25.

11 Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, s. 198.

12 A. Maalouf, *Çivisi Çıkmış Dünya*, çev. Orçun Türkay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009).

değerlerin sahiplenilmesi gibi temel değerler üzerinden kimi zaman bir atlasta ya da seyahat acentasında kullandığımız harita üzerinden devam etmektedir. Avrupa'nın genel savı, toprakları dışında yaşayan tüm kültürlerin modern kültüre evrilme süreci içerisinde bir istisna oluşturduğudur. Yazar, tam da bu noktada önemli bir eleştiri sunarak, o dönemde bu istisnanın Asya ve diğer coğrafyalar için değil, tam tersi Avrupa için var olduğunu iddia etmektedir. Hobson'un yaklaşımıyla dünya tarihini Asya merkezli kurgularsak bu durumda nasıl bir tarih yazımı ortaya çıkardı ve Avrupa'nın konumu ne olurdu?

Kavramlar, salt nesneye ya da olguya işaret eden birer sözcük olmayıp düşünme çerçevemizi çizen daha kapsamlı yapılardır. Özellikle tarih söz konusu olduğunda kavramların şimdi ne ifade ettiğinin yanı sıra incelenen dönemde ne ifade ettiğine dair gerçekçi ve sağlam bir imgelem geliştirilmeye çalışılması önemlidir. Bu nedenle, tarihi ve tarih yazımını ele geçirmenin temel yollarından birisi kavramları ele geçirmektir. Goody'nin çalışması başlı başına düşünme çerçevemizi çizen kavramların ele geçiriliş öyküsü olarak görülebilir. Dünya tarihinin Avrupa merkezli yazıcılığı, çeşitli sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel argümanlar yoluyla temellendirilmeye çalışılmıştır. Goody, bu temellendirmelerin çoğu zaman gerçeklerle bağdaşmadığını, aşırı genellemelerin ayrıntıların gözden kaçırılmasına yol açması nedeniyle ilerlemenin tam da bu şekilde gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Ayrıca mantıklı ve sistemli bir tarih analizinin gerçekleştirilebilmesi için oluşturulan kavramsal çerçevenin kendisinin bile belirli bir perspektifi yansıttığı görülmektedir. Bu kitap örneğinde Batı'nın son iki ya da üç yüz yıldır oluşturduğu kavramlarla tüm dünyanın tarihini belirlemeye çalıştığının ifşası bu duruma önemli bir örnek oluşturur. Öte yandan burada farklı bir soru ortaya çıkar: Farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda ya da aynı coğrafyada farklı dönemlerde gözlenen olgular hakkında tartışabilmek ve mantıklı analizler ve karşılaştırmalar yapabilmek için belirli bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç varsa bu kavramsal çerçeve hangi kültüre, topluma ya da coğrafyaya göre belirlenecektir veya tüm kültürleri kapsayan böyle bir yapıya ulaşılabilir mi? Goody, Batı'nın gerçekleştirdiği etnik merkezci kavramsal analiz çerçevesini, diğer kültürlerin aynı olgulara sahip olma ihtimalleri nedeniyle eleştirirken bu konuda bir dizi soru geliştirilmesine yol açan bir ifade kullanmaktadır: “*Gerçekte, karşılaştırmalı tarih hala büyük ölçüde bir düştür*” (s. 27). Bu kitaptaki tartışmalar, günümüzde ülkemizde hızla yükselen “Batı'nın kavramlarıyla düşünüyoruz, kendi geçmişimizin, birikimimizin ve deneyimimizin kavramsal çerçevesini oturtamadık” yakınmalarına da gönderme yapan bir pencere açması açısından önemlidir.

Sonuç olarak kitabın odaklandığı temel problemin “Avrupa'dan (daha geniş anlamda başka bir kültürden vb.) farklı olmak ona değersizlik atfedilme nedeni

sayılabilir mi?” sorusunda ifadesini bulduğu söylenebilir. Kitapta Batı ekseninde irdelenen bu konu, daha geniş kapsamda bir kültürün çeşitli içkin özellikleri nedeniyle diğerlerinden değerli/değersiz olup olamayacağına dair bir sorgulama içermektedir. Sonuçta ise kültürler arası etkileşimin birçok konudaki önemli rolüne yapılan vurguyla noktalanmaktadır. Kitap dünya tarihinin inşasında farklı coğrafyalardan ve kültürlerden yorumları dikkate alması nedeniyle önemli bir eserdir. Titiz bir disiplinlerarası analiz yaklaşımının nitelikli bir örneğini oluşturmaktadır. Bu durum, aynı zamanda “ayrıntıların” yeni bir tarih yazımı noktasına varabileceği düşüncesini güçlendirmekte ve tarih biliminin icrası sırasında ayrıntıların önemine de dikkat çekmektedir. Kitap, özellikle hatalı genellemeler ve kategorik düşünce yaklaşımının sonuçlarının farkedilmesi açısından dikkate değerdir. Öte yandan tarihe etnik merkezci ya da ideolojik yaklaşımın analizi, tarih biliminin kurgucu yorumunun daha net olarak gözlenmesine imkan veren bir örnek oluşturmaktadır. Son olarak yazarın, iddialarını güçlendirmek amacıyla ve incelenen konunun doğası nedeniyle zaman zaman tekrara düştüğünü belirtmekle kitabın akademik değerinden bir şey kaybetmeyeceğinden kuşkumuz yok.